

дзянського суспільства, наявність політичної традиції, результат демократичного транзиту в транзитних країнах. Та навіть добре прописані на законодавчому рівні положення не завжди дають позитивні результати в державному управлінні.

3. До основних ознак системи раціоналізованого парламентаризму можна віднести відповідальність уряду, особливу процедуру формування уряду (інвеститура) і намагання уникнути необґрунтованого розпуску парламенту.

Бібліографічні посилання:

1. Політична енциклопедія / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.] – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. **Романюк О.** Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: [Монографія] / Олександр Романюк. – Х. : Вид-во ХДАК, 2011. – 376 с.
4. **Шаповал В.** Конституційне право зарубіжних країн: [Підручник] / Володимир Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 496 с.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Stan prawny na dzień 15 marca 2012 roku. – Wydawnictwo Literat, 2012. – 76 s.
6. Конституція України: офіц. видання. – Станом на 01.11.2010 р. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.
7. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / [редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
8. **Павлова Л.І.** Інститут парламентаризму в Україні та державах Центральної і Східної Європи: порівняльний аналіз / Л.І. Павлова // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – Київ : НПУ, 2008. – Вип. 17. – С. 205–211.
9. **Цветков В.В.** Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: [Монографія] / Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 496 с.
10. **Шпакова Н.В.** Особливості посткомуністичних трансформацій на пострадянському просторі / Н.В. Шпакова // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – Київ : НПУ, 2008. – Вип. 17. – С. 196–204.

УДК 321.7

В. С. Литвин

КОНЦЕПТИ ДЕФЕКТНОЇ ТА ВБУДОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНІЙ ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

Аналізуються концепти дефектної/вбудованої демократії. Пропонуються шляхи генералізації концептів дефектної та вбудованої демократії на підставі категорії «часткових режимів». Здійснюється розгляд різних типів дефектних демократій.

Ключові слова: концепт, демократія, дефектна демократія, вбудована демократія, «частковий режим», «сіра зона».

Разбираются концепты дефектной/встроенной демократии. Предлагаются пути по генерализации концептов дефектной и встроенной демократии на основании категории «частичных режимов». Также осуществляется рассмотрение различных типов дефектных демократий.

Ключевые слова: концепт, демократия, дефектная демократия, встроенная демократия, «частичный режим», «серая зона».

The author considers the concepts of defective and embedded democracies; offers ways of generalization for concepts of defective and embedded democracy, which are based on categories of «partial regimes»; carries out consideration of defective democracy types.

Keywords: concept, democracy, defective democracy, embedded democracy, «partial regime», «gray area».

Як демонструє сучасна порівняльна політологія, а також політична практика, не можна з однозначною точністю підходити стосовно трактування всіх демократій як аналітично рівноцінних і співмірних. Безумовно, існує значна різниця в розвитку демократії, наприклад, у Сполученому Королівстві (або в цілому в Західній Європі), Болгарії (або в Центральній і Центрально-Східній Європі) та Україні (або в цілому у Східній Європі) тощо. При цьому найбільша розділювальна лінія трактування того, як відбувається процес становлення демократії, притаманна тим країнам, які нещодавно були авторитарними/тоталітарними, а сьогодні з тих або інших причин перебувають у стадії трансформації своїх політичних режимів. З огляду на це, різні країни, які у різній мірі демократизовані, по-різному (а інколи й надто суб'єктивно) розглядаються. Як наслідок, у порівняльній політології виникла низка підходів до дефініювання національних (інтернаціональних) особливостей розвитку демократії (і демократизації як більш широкого процесу). Дані підходи найчастіше оперують поняттями «різновидів» і «рівнів» демократії та демократизації.

Коли говоримо про сучасні різновиди демократії і демократизації, то повинні віддавати належне тому моменту, що деякі з них є класичними (або аналізованими в класичній і новій літературі з приводу порівняльного аналізу демократії та/чи демократизації), а деякі нетрадиційними. Саме з огляду на зазначену специфіку, вважаємо за доцільне застосовувати для трактування різновидів різних феноменів і процесів (у тому числі демократії і демократизації) категорію «концепту». Річ у тому, що найчастіше «концепт» трактується як певна інноваційна ідея, котру в собі містить креативний задум; конструкція, яка складається з одного класу об'єктів і одного класу параметрів; загальна ідея і щось розумово/логічно продумане [18]. З огляду на це, зрозуміло, що «концепт» – не частина загальної теорії, а результат попереднього і подальшого обґрунтування. В цьому плані необхідність перевірки концепту обов'язкова, особливо якщо це стосується таких феноменів й процесів, як демократія та демократизація.

«Концепт демократії» означає, що мова йде про попередні результати, які потребують подальшого систематичного емпіричного дослідження і операціоналізації в контексті пояснення засадничих параметрів та індикаторів демократії. Попри те, що і раніше були очевидними відмінності у якості демократії, політична наука зазвичай нехтувала якісними і кількісними вимірами цього феномену й процесу. Навіть з огляду на те, що часто застосовуються різні «новітні» концептуалізації демократії, зокрема, гібридна (М. Александер [4], М.Богаардс [6], Л. Даймонд [16], С. Левіцькі і Л. Вей [20], Л. Морліно [32] тощо), керована (А. Браун [8], Т. Колтон [11], С. Волін [43] тощо), ілліберальна (А. Каратницькі [19], П. Сміт та М. Зієглер [41] та Ф. Закарія [44; 45] тощо), делегативна (М. МакФаул [25], Г. О'Доннелл [35], Ф. Паніцца [36] тощо), дефектна та вбудована (В. Меркель та А. Кройссант [12; 26-30], А. Ветзель та Я. Орбі [42] тощо) й інші, та все ж сутнісно досить складно говорити про їх політологічну операціоналізацію.

З цього приводу Д. Колліер і С. Левіцькі [10] зазначають, що в новітній науці відбувається «поширення альтернативних форм концептів» демократії, внаслідок чого можна відслідковувати величезну кількість її (демократії) підтипів (вченими виокремлено 550 уточнень дефініції демократії). На цій основі прийнято ідею про необхідність трактування демократії «з прикметниками»³. Прикметники виникли як уточнювальні властивості «демократій» за наслідками закінчення перших фаз демократичних транзитів у більшості країн, які піддавались аналізу (на першій стадії транзиту було достатнім трактування країн або як авторитарних, або ж як неавторитарних). Так відбулось, якщо до уваги брати класичне визначення Дж. Сарторі, «концептуальне розтягування» [38], на яке має відповісти методологічна стратегія «зменшення підтипів» (розроблена Д. Колліером і Дж. Магоном [9]).

Як наслідок, було виокремлено три генералізовані стратегії оцінювання різних типів демократії: 1) «докладне» визначення демократії на підставі застосування різних дефінітивних атрибутів; 2) переміщення всеохоплюючих концепцій (політичних режимів), з якими асоціюється демократія; 3) конструювання підтипів демократії.

За такою логікою й розпочалась генералізація В. Меркелем ідеї дефектної демократії [29]. Головний теоретико-методологічний ракурс конструювання цього концепту визначений критикою ідеї «електоральних демократій», використаної у дослідженнях організації «Freedom House». В. Меркель вказує, що електоральність позиціонується незадовільно як з теоретичної, так з нормативної точки зору. Вона пропонує вужче трактування демократії, аніж концепція поліархичності Р. Даля в межах її інституційного мінімуму [14]. Крім того, із якісної сторони проекти різних організацій (зокрема, й «Freedom House») не зовсім ефективно враховують усі наукові висновки та результати. Наприклад, до уваги не береться зауваження з приводу

3 Контраверсійна ідея («демократія без прикметників») була використана раніше у дебатах із приводу транзиту в країнах Латинської Америки, коли було виокремлено «неповні» і «кваліфіковані» форми демократії.
Вип. 22 (3) 2012

розуміння і осмислення «демократичності виборів» [17]. Внаслідок цього термін «електоральна демократія» теоретично позиціонується як «неповний», а аналітично – як «некорисний». Для того, щоб зазначений термін більш успішно використовувався в порівняльній політології, він має бути диференційований.

Виходячи із зауважень Л. Даймонда й А. Каратницькі, можна виокремлювати три види демократії – ліберальну, напівліберальну та ілліберальну [15; 19]. Проте ця проста диференціація затьмарює успіхи демократизації наприкінці ХХ ст. Головна проблема у тому, що велика кількість країн, означених як електоральні демократії, не є ліберальними демократіями: так за даними на 2012 р., відсоток електоральних демократій з усіх країн світу становив 60, а відсоток ліберальних демократій (з електоральних демократій) – 70. Станом же на 2001 р. ліберальними демократіями були 58 відсотків електоральних демократій. Крім того, не зовсім ефективною, на думку В. Меркеля, є сама диференціація демократій на ліберальні, напівліберальні та ілліберальні. Так, А. Каратницькі й Л. Даймонд для визначення використовують рядкову шкалу на основі втілення громадянських прав (із проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House»): 1) режим, який за показником громадянських свобод отримує 1-2 бали, оцінюється як ліберальна демократія; 2) режим, який за даним показником отримує 2,5-3 бали, повинен бути оцінений як напівліберальна демократія; 3) режим, що за цим показником отримує 3,5 і більше балів, позиціонується як ілліберальна демократія (а різниця між авторитаризмом та тоталітаризмом становить 5,5-7,0 балів). Також у проекті «Freedom House» не робиться теоретичної вказівки на виокремлення диференціацій у ліберальності політичного режиму [10]. Тому методика потребує доопрацювання із врахуванням зауважень, а також таких атрибутів, як горизонтальна та вертикальна підзвітність і верховенство права.

На противагу ідеям «Freedom House», низка компаративістів (починаючи із ХХІ ст.) розвиває кількісні/якісні методи концептуалізації «вбудованої демократії» – мова, зокрема, йде про доробки В. Меркеля [29; 30], А. Майчела [24], А. Ветзель і Я. Орбі [42] тощо. Цей концепт характеризується використанням альтернативних і більш науково амбітних характеристик і постулатів, які цілком уможливають систематичну ідентифікацію і операціоналізацію «дефіцитності» функціонування дефектних демократій і політичних режимів так званої «сірої зони». При цьому під «сірою зоною» розуміються ті випадки, де атрибути автократії та демократії можуть існувати у взаємопов'язаній сумісності і перемішуватись⁴. Очевидно, що країни «сірої зони» можуть тяжіти щодо одного або іншого полюса режимності, тому сама по собі ідея «сірої зони» є строкатою за визначенням.

Разом з тим слід розуміти, що для дефініювання «вбудованих демократій» використано ідею «часткових режимів», які не можуть бути пояснені винятково як однозалежні змінні (цей аналітичний постулат помічаємо навіть у класичних доробках Р. Даля). Внаслідок цього очевидно, що політичний режим може бути зрозумілим як співіснування набору правил та норм, які є взаємопов'язаними. В. Меркель і А. Кройссант розуміють демократію як комплекс взаємозалежних, а також незалежних часткових режимів [27]. С. Шмідт уточнює, що вбудована демократія складається з п'яти часткових режимів – кожен має власний набір індикаторів: 1) електоральний режим (доступ виборців до влади, здійснення санкцій до обраних представників, вертикальна підзвітність) [13; 28]; 2) політична участь (політичні права – це передумови виборів, права політичної комунікації, свободи думки та висловлювання) [7]; 3) громадянські права/свободи (верховенство права, незалежна судова система) [22, с. 10; 34]; 4) поділ влади і горизонтальна підзвітність (баланси і перевірки між гілками влади, незалежна/ефективна судова система щодо виконавчої і законодавчої гілок влади) [5, с. 66; 35, с. 61]; 5) впливовість обраних посадовців (відсутність неконституційних повноважень у всіх сферах політичного процесу) [10, с. 442; 33, с. 71; 40, с. 81].

В. Меркель зазначає, що концепт включеної демократії нібито наслідує ідею про те, що стабільні конституційні демократії «включаються» двома шляхами: 1) по-перше, внутрішньо – специфічна взаємозалежність/незалежність різних часткових режимів демократії забезпечує своє нормативне та/чи функціональне існування; 2) по-друге, зовнішньо – часткові режими «вбудовані» у створення сприятливих умов для демократії, що захищає останню від зовнішніх і внутрішніх потрясінь, дестабілізуючих тенденцій. Якщо політичний режим включає п'ять часткових режимів, слід говорити про те, що він є вбудованою ліберальною демократією; а якщо не

4 Одним із найбільш традиційних прикладів «сірих зон» у Європі вважається той режим, що у проміжку 1994-1996 рр. мав місце у Білорусі. Аналогічним прикладом може бути політичний режим, притаманний Україні у проміжку 2010-2012 рр. У даному випадку не є винятком і політичний режим Молдови у проміжку 2000-2008 рр., і політичний режим Грузії у 1995-2004 рр. Аналогічним чином слід говорити про специфіку розвитку Росії у 1991-2000 рр., Азербайджану у 1991-1998 рр. тощо.

включає всіх часткових режимів – він є вбудованою дефектною демократією.

Вчені вважають, що цей концепт є реалістичним, адже він сконструйований винятково на інституціональній архітектурі демократії, не використовує категорії «входу» і «виходу» як засадничі характеристики конституційної демократії [29]. Це означає, що добробут країни, чесний розподіл економічних і соціальних благ та соціальна справедливість можуть стати завданнями демократичного режиму, але вони в жодному разі не є обов'язковими як її дефінітивні особливості [31; 37]. Також очевидно, що концепт електоральної демократії із використання техніки часткових режимів розширюється – бо електоральність означає демократичність виборчих процедур, а також їх значимість та конституційність.

Часткові режими можуть ефективно функціонувати в демократії за умови, що вони взаємно включені. Це означає, що окремий частковий режим підтримує факт функціонування іншого часткового режиму, а також що часткові режими змушують політичних акторів не посягати на функціональні сфери інших режимів. Внаслідок цього функціональна/нормативна взаємозалежність/незалежність детермінують «код комунікації» п'яти часткових режимів. Цей баланс крихкий, корелюється від демократії до демократії. Саме на даній підставі Ф. Шміттер і зазначає, ніби демократія є комплексом взаємозалежних і незалежних часткових режимів [39]. З іншого боку, це означає, що демократія може бути дисагредована на основі її часткових режимів. Саме в цьому полягає і функціональна логіка вбудованості демократії, яка методологічно розміщується за межами електоральної демократії. Значимість «концепту вбудованості» у тому, що можливе більш точне визначення дефектів у межах демократії («невбудованості» часткових режимів). Окрім того, означені дефекти можуть бути операціоналізовані компаративно стосовно різних випадків і вибірок. Зазначена методологічна специфіка також спрощує всі наукові кроки з приводу взаємозв'язку дефектності та транзитності.

В. Меркель [29] вказує, що коли хоч один із часткових режимів вбудованої демократії пошкоджений так, що змінює сумарну логіку конституційної демократії, тоді не існує підстав говорити про недоторканність вбудованої демократії. З огляду на те, який із часткових режимів пошкоджено, ми й можемо говорити про «тип дефектності» демократії (при цьому варто розуміти, що мова йде про дефектні демократії, а не про дефектні режими). Саме тому дефектну демократію слід розуміти як демократію, в якій часткові режими більше не взаємно вбудовані, а логіка конституційної демократії внутрішньо/зовнішньо порушена. Це означає, що дефектні демократії – не обов'язково транзитивні суспільства (або гібридні режими), які розвиваються у напрямі демократії чи автократії з метою відновлення системної рівноваги. Залежно від їхньої політичної влади, а також соціальної, економічної і культурної вбудованості вони можуть утверджуватися і протягом тривалих періодів часу. Це може стосуватись і тих випадків, коли різні політичні дефекти підтримуються як політичною владою, так і соціально-економічним або соціально-культурним контекстами. Чимало таких дефектних демократій стали традиційними в Східній Європі та Латинській Америці.

На цій основі В. Меркель виділяє чотири базових типи дефектних демократій: 1) ексклюзивна (несумісна) (англ. exclusive democracy); 2) доменна (інтервальна) (англ. domain democracy); 3) ілліберальна (англ. illiberal democracy); 4) делегативна (англ. delegative democracy). Всі вони, різною мірою, опираються на принципи лише мінімальної електоральної демократії, але разом із тим поєднують у собі елементи авторитаризму (це можуть бути різні комбінації наступних рис та/чи атрибутів – нестача чи відсутність політичної конкуренції (обмежений плюралізм), нестача чи відсутність політичних/громадянських свобод, неформальний і таємний відбір політичної еліти, відсутність інституційних стримувань/противаг, деполітизація населення, переконання у ролі політичної еліти як «рятівника нації»). При цьому слід розуміти, що мінімальна демократія також визначається по-різному. Тим не менш, як демонструє консолідований досвід досліджень, найчастіше головними індикаторами демократії постають політична конкуренція та політична участь.

Слід зауважити, що вказані типи дефектних демократій виокремлено через поєднання часткових режимів і елементів їх «невбудованості». Ексклюзивна демократія має місце тоді, коли один/кілька сегментів дорослого населення тієї чи іншої країни позбавлені від громадянських та політичних прав і свобод (й, зокрема, виборчого права). Доменна демократія зустрічається у таких випадках, коли в певних сегментах політичного процесу превалюють вето-повноваження над повноваженнями обраних посадовців – наприклад, у військовій сфері, поліції й/чи транснаціональних корпораціях тощо (найчастіше даний тип зустрічається серед країн Латинської Америки). Ілліберальна демократія має місце там, де особистісні права не створені чи частково не забезпечується, де відсутній принцип верховенства права (це найбільш поширений тип дефектних демократій). Нарешті, делегативна демократія стосується випадків, коли контроль законодавчої та судової влади над виконавчою є лімітованим (через вплив харизма-

тичного глави держави).

За даними на 2002 р., В. Меркель виокремив наступні різновиди політичних режимів у Східній Європі (але при цьому регіон Східної Європи автор розуміє в широкому плані): 1) ексклюзивні демократії – Латвія; 2) ілліберальні демократії – Албанія, Болгарія, Хорватія, Македонія, Молдова, Румунія, Росія й Україна; 3) делегативні демократії – відсутні; 4) доменні демократії – відсутні; 5) ліберальні демократії – Естонія, Польща, Литва, Словаччина, Словенія, Чехія та Угорщина; 6) автократії – Білорусь. Прикладами делегативних демократій у світі визначено Аргентину й Південну Корею. Прикладами доменних демократій означено Чилі, Еквадор та Індонезію. А із-поміж ексклюзивних демократій у світі виокремлено Бразилію, Гватемалу й Таїланд. Цікаво те, що з-поміж країн Латинської Америки виокремлено тільки одну ліберальну демократію – Уругвай. Аналогічна ситуація помічена у випадку країн Азії – мова йде про Тайвань. На 2012 р. ситуація дещо змінилась, проте тенденція розвитку залишилась стабільною.

Річ у тому, що практично незмінними залишились фактори, які вплинули на формування концепту дефектної демократії. Це, по-перше, так звані структурні пояснення, які чинять суттєвий вплив на поведінку суб'єктів політики. Серед них дослідники виокремлюють такі: історична спадщина, котра позначається повною відсутністю досвіду демократії (наприклад, Росія до 1991 р.); недемократична чи авторитарна політична культура (наприклад, більшість країн Магрибу); ракурс неопатримоніального правління (переважно африканські країни, проте й окремі пострадянські республіки – часто до цієї групи чинників належить Україна, про що свідчать дослідження, в тому числі й вітчизняних науковців [1, 2; 3]).

По-друге, це так звані «орієнтовані на суб'єкта (актора)» підходи. В даному випадку увагу слід сфокусувати на недемократичній поведінці суб'єктів/акторів політики, які не можуть (не хочуть) поважати демократичні ідеали й принципи. Ці актори не приймають традиційного гасла демократії, запропонованого А.Пшеворські, про те, що «демократія має бути єдиною грою у місті». Внаслідок цього у вказаних випадках гальмується консолідація самої демократії, а також і ідеї її необхідності.

По-третє, це інституційний дефіцит. Неправильні й несприятливі інститути, які створені протягом перехідного періоду та закріплені у конституціях, можуть призводити до нестабільності політичного режиму і всієї системи. Прикладом вважаємо пропорційне представництво без виборчих бар'єрів для партій (зокрема, у Польщі в 1989-1993 рр. або в Грузії у 1993 р. тощо).

Із причин же того, чому окремі політії розвиваються як дефектні демократії, слід теж виокремлювати кілька моментів: 1) напрям/шлях модернізації (випадок дефектності може розвинути у ситуації, коли соціально-економічна модернізація відбувається напівмодерним напрямом, в наслідок чого формується дисбаланс влади, коли деякі соціальні групи вважають демократію загрозою своїм інтересам); 2) рівень модернізації (дефектність властива більшою мірою для тим країнам, у яких нижчий рівень соціально-економічного розвитку, а теж вищий рівень соціальної нерівності – в цьому випадку демократія часто залишається формалізованою); 3) економічні тенденції (економічна криза спричиняє інституціоналізацію різних дефектів неконсолідованої демократії, особливо у напівпрезидентських, а також у президентських політичних моделях [21; 23]); 4) тип соціального капіталу (якщо соціальний капітал більшою мірою акумульовано навколо етнічних чи релігійних груп, імовірно формування ексклюзивної/ілліберальної демократії); 5) розвиток громадянського суспільства (відсутність міжособистісної довіри формує розвиток дефектів демократії); 6) особливості процесу державного будівництва (атрибути вирішення проблем кордонів і національних меншин впливають на те, наскільки розвиток демократії відповідатиме ліберальним цінностям); 7) тип попереднього авторитаризму (чим довший період тоталітаризму, посттоталітаризму, султанізму і неопатримоніалізму, тим імовірніші дефекти розвитку демократії); 8) модель політичного транзиту (рівень підтримки політичною елітою демократичних ідей впливає на швидкість її інституціоналізації/консолідації); 9) розвиток політичних інститутів (чим поширенішими є поставторитарні тенденції до патримоніалізму, клієнталізму і корупції, тим дефектнішими виявляються демократії; чим більш впливовими є неформальні процедури, тим дефектніша демократія); 10) контекст регіонального і міжнародного розвитку (якщо вплив міжнародних інституцій на захист ліберальних цінностей лімітується, збільшується дефектність демократії).

При цьому слід виокремлювати кілька гіпотетичних сценаріїв розвитку саме дефектних демократій. Перший (чи регресивний) сценарій описує концентрацію політичних повноважень у руках виконавчої влади на основі нанесення збитків принципам верховенства права, внаслідок чого й відбувається «інформалізація» усіх політичних процедур і/чи рішень. У результаті формально демократичний каркас залишається, проте важливі політичні рішення здійснюються поза його межами. Прикладом даного сценарію Т. Бейхельт виокремлює Білорусь у 1994-1996 рр. (сьогодні позиціонується як авторитаризм).

Другий (чи стабілізаційний) сценарій регламентує надання переваги дефектам демократії, але не відкритому авторитаризму, внаслідок чого для системи забезпечується відносна стабільність еліти. В результаті цього формується так звана «самовідтворювальна рівновага політичних сил», а це призводить до статус-кво дефектної демократії. Стабільність забезпечується доти, поки специфічні дефекти демократії роблять внесок у процес зміцнення еліт і задоволення інтересів верств населення, які підтримують систему. Прикладом таких сценаріїв В. Меркель і А. Кройссант вважають Росію і Україну тощо.

Третій (чи прогресивний) сценарій передбачає, що неформальні демократичні ракурси витісняються формальними (на вимогу громадянського суспільства). Як наслідок, зростає резистентність до неформальних процедур та рішень, а демократія набуває все більше рис конституційної. Саме тому дефекти трансформуються у риси консолідованості елементами права (Словащина тощо).

Підсумовуючи, слід зауважити, що, попри цілу низку концептів демократії, ідея «дефектної демократії» сьогодні часто використовується на противагу саме ідеї «гібридних режимів». Проте в даному разі «дефектність» розуміємо винятково у вузькому сенсі: річ у тім, що інколи дефектами позначаються також ліберальні демократії, але ті чи інші дефекти не ведуть до проявів авторитаризму. Тому знову – таки, під дефектною демократією розуміємо винятково ті політичні режими, в яких відбувається поєднання рис демократій і автократій (чи, умовно, демократій і тоталітаризму), які в підсумку ведуть до небезпек авторитаризму (тоталітаризму). В інституційному вимірі дефектна демократія наділена елементами електоральності, та ігнорує ключові цінності демократичного розвитку (рівність, свободу, горизонтальну підзвітність). При цьому дефектні демократії не завжди є перехідними режимами, які обов'язково розвинуться у авторитарні й демократичні політичні режими.

Бібліографічні посилання:

1. **Мозоль М.** Клієнтелістські мережі в період президентства В. Ющенко / М. Мозоль // Наукові записки. Серія «Політичні науки». Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні. – Острог : НаУОА, 2010. – Вип. 4. – С. 61-68.
2. **Фисун А.** Постсоветские неопатримониальные режимы : генезис, особенности, типология / Александр Фисун // Отечественные записки. – 2007. – Т. 39. – № 6. – С. 8-28.
3. **Фісун О.** Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / Олександр Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.
4. **Alexander M.** Democratization and Hybrid Regimes : Comparative Evidence from Southeast Europe / Marcus Alexander // East European Politics & Societies. – 2008. – Vol. 22. – No. 4. – P. 928-954.
5. **Beetham D.** Introducing Democracy : Questions and Answers / David Beetham, Kevin Boyle. – Cambridge : Polity Press, 1995. – 160 p.
6. **Bogaards M.** How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / Matthijs Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 2. – P. 399-423.
7. **Bollen K.** Political Democracy : Conceptual and Measurement Traps / Kenneth A. Bollen // Inkeles A. On Measuring Democracy / Alex Inkeles. – New Brunswick, NJ : Transaction Publications, 1993. – P. 3-20.
8. **Brown A.** From Democratization to «Guided Democracy» / Archie Brown // Journal of Democracy. – 2001. – Vol. 12. – No. 4. – P. 35-41.
9. **Collier D.** Conceptual «Stretching» Revisited : Adapting Categories in Comparative Analysis / David Collier, James E. Mahon // American Political Science Review. – 1993. – Vol. 87. – P. 845-855.
10. **Collier D.** Democracy with adjectives : Conceptual innovation in comparative research / David Collier, Steven Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – No. 3. – P. 430-451.
11. **Colton T.** Popular Choice and Managed Democracy / Timothy Colton/Michael McFaul. – Washington, DC : Brookings Institution Press, 2003. – 317 p.
12. **Croissant A.** From Transition to Defective Democracy : Mapping Asian Democratization / Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 156-178.
13. **Dahl R.** Democracy and its Critics / Robert A. Dahl. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1991. – 397 p.
14. **Dahl R.** Polyarchy : Participation and Opposition / Robert Dahl. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1972. – 267 p.
15. **Diamond L.** Is Pakistan the (Reverse) Wave of the Future? / Larry Diamond // Journal of Democracy. – 2000. – Vol.11. – No.4. – P. 81-107.
16. **Diamond L.** Thinking About Hybrid Regimes / Larry Jay Diamond // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 2. – P. 21-35.
17. **Hadenius A.** Democracy and Development / Axel Hadenius. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 232 p.

18. **Hjørland B.** Concept Theory / Birger Hjørland // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 2009. – Vol. 60. – No. 8. – P. 1519-1536.
19. **Karatnycky A.** The Decline of Illiberal Democracy / Adrian Karatnycky // Journal of Democracy. – 1999. – Vol. 10. – No. 1. – P. 112-125.
20. **Levitsky S.** Competitive Authoritarianism : Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics) / Steven Levitsky, Lucan A. Way. – Cambridge University Press, 2010. – 536 p.
21. **Lijphart A.** Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / Arend Lijphart // Journal of Theoretical Politics. – 1992. – Vol. 4. – No. 2. – P. 207-223.
22. **Linz J.** Problems of Democratic Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / Juan J. Linz, Alfred Stepan. – Baltimore, MD and London : Johns Hopkins University Press, 1996. – 504 p.
23. **Linz J.** The Virtues of Parliamentarism / Juan Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No.1. – P. 84-91.
24. **Maichel A.** Embedded Democracy – Ein Konzept zur Erforschung von Demokratien / Alois Maichel. – GRIN Verlag, 2010. – 40 p.
25. **McFaul M.** Putin and the «Delegative Democracy» Trap : Evidence from Russia's 2003-04 Elections / Michael A. McFaul // Post-Soviet Affairs. – 2004. – Vol. 20. – P. 285-319.
26. **Merkel W.** Conclusion : Good and Defective Democracies / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 199-213.
27. **Merkel W.** Consolidated or defective democracy? Problems of regime change / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // Democratization : Special Issue. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – 246 p.
28. **Merkel W.** Defekte Demokratien (Bd.1 : Theorien und Probleme) / Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2003. – 336 p.
29. **Merkel W.** Embedded and Defective Democracies / Wolfgang Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33-58.
30. **Merkel W.** Embedded and Defective Democracies in the 21st Century / Wolfgang Merkel. – Bratislava : EXU Excelentná Univerzita, 2008.
31. **Merkel W.** Social Justice and Democracy : Investigating the Link / Wolfgang Merkel, Mirko Krück // International Politics and Society. – 2004. – Vol. 1. – P. 134-158.
32. **Morlino L.** Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? / Leonardo Morlino // European Political Science Review. – 2009. – Vol. 1. – No. 2. – P. 273-296.
33. **Morlino L.** Democracy Between Consolidation and Crisis : Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe / Leonardo Morlino. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 408 p.
34. **Nino C.** The Constitution of Deliberative Democracy / Carlos Santiago Nino. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1996. – 264 p.
35. **O'Donnell G.** Delegative Democracy / Guillermo A. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5. – No. 1. – P. 55-69.
36. **Panizza F.** Beyond «delegative democracy» : «old politics» and «new economics» in Latin America / Francisco Panizza // Journal of Latin American studies. – 2000. – Vol. 32. – No. 3. – P. 737-763.
37. **Rawls J.** A Theory of Justice / John Rawls. – Oxford University Press, 1999. – 538 p.
38. **Sartori G.** Concept Misformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // American Political Science Review. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033-1053.
39. **Schmitter P.** Civil Society East and West / Philippe C. Schmitter // Diamond D. Consolidating the Third Wave Democracies / Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, Hung-mao Tien. – Baltimore, MD and London : Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 239-263.
40. **Schmitter P.** What Democracy is . . . and What It Is Not? / Philippe C. Schmitter, Terry Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. Vol. 2. – No. 3. – P. 75-88.
41. **Smith P.** Liberal and Illiberal Democracy in Latin America / Peter H. Smith, Melissa R. Ziegler // Latin American Politics and Society. – 2008. – Vol. 50. – No. 1. P. 31-57.
42. **Wetzel A.** Promoting embedded democracy? Researching the substance of EU democracy promotion / Anne Wetzel, Jan Orbie // European Foreign Affairs Review. – 2011. – Vol. 16. – No. 5. – P. 565-588.
43. **Wolin S.** Democracy Incorporated : Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism / Sheldon S. Wolin. – Princeton University Press, 2009. – 376 p.
44. **Zakaria F.** The Future of Freedom : Illiberal Democracy at Home and Abroad / Fareed Zakaria. – W. W. Norton & Company, 2003. – 286 p.
45. **Zakaria F.** The Rise of Illiberal Democracy / Fareed Zakaria // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – No. 6. – P. 22-43.